

УДК 78.071.2(477)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-154-159](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-154-159)

Шевченко Вікторія Володимирівна,
 заслужена працівниця культури України,
 доцентка кафедри музичного мистецтва,
 Київський національний університет
 культури і мистецтв, Україна
Shevchenko Victoriia,
 Honored Worker of Culture of Ukraine, Associate Professor
 of the Department of Musical Art,
 Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine
 E-mail: shevchenko.bravo@gmail.com
 ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6348-2997>

Симеонова Юлія Віталіївна,
 кандидатка мистецтвознавства, старша викладачка
 кафедри народнопісенного та хорового мистецтва,
 Київський національний університет
 культури і мистецтв, Україна
Simeonova Yuliia,
 Candidate of Art Studies, Senior Lecturer
 of the Department of Musical Art,
 Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine
 E-mail: simeonova@ukr.net
 ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7024-863X>

ДИРИГЕНТ ХОРУ ЯК СУБ'ЄКТ ВИКОНАВСЬКОГО ПРОЦЕСУ

- A** Проаналізовано функціональну специфіку та структуру виконавських дій диригента хору, а також досліджено вплив особистісних типологічних особливостей диригентів на їхні індивідуальні виконавські стилі. Наголошено, що дії диригента хору поділяються на підготовчі, виконавські та пов'язані зі зворотним зв'язком. Кожна із цих дій має унікальний набір функціональних ролей, включаючи інтерпретацію партитури, передавання наміру та забезпечення синхронізації серед учасників хору. Виділено, що особистісні типологічні особливості, такі як риси характеру, музикальність, стиль керівництва та музичний інтелект, значно впливають на індивідуальний виконавський стиль диригента. Висновки акцентують вирішальну роль диригента у формуванні виступу хору, надаючи керівництво для диригентів, учасників хору та дослідників, що цікавляться вивченням виступів хору.

Ключові слова: диригент хору; хормейстер; виконавський стиль; інтерпретація; стиль керівництва

Choir conductor as a subject of the performing process

- S** This article analyzes the functional specifics and structure of performing actions of a choir conductor and studies the influence of personal typological characteristics of conductors on their individual styles of performance. It points out that the choir conductor's actions are divided into preparation, performing, and feedback. Each action has a unique set of functional roles, including interpreting the musical score, communicating intent, and ensuring synchronization among choir members. This article highlights the fact that personal typological features, such as character traits, musicality, leadership style, and musical intelligence, significantly influence a conductor's individual performing style. The conclusions of this study emphasize the conductor's crucial role in shaping choir performance, providing guidance for conductors, choir members, and researchers interested in studying choir performances.

Keywords: choir conductor; choirmaster; style of performance; interpretation; leadership style

Актуальність проблеми. Диригування хором є витонченою дисципліною, яка має значний вплив на сферу музичного виконання. Роль хормейстера виходить за рамки поверхових спостережень за помахами рук, охоплюючи складну мережу комунікативних, інтерпретативних і керівних дій. Ця багатогранна роль перетворює диригента на ключовий елемент у загальному виконанні та музичній презентації хору.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Існуюча література визнає роль диригента хору не тільки як музичного керівника, але й як соціального лідера, який є невід'ємною частиною внутрішньої динаміки хору та публічних взаємодій.

У дослідженні Ю. Симеонової «Оперно-симфонічний диригент Костянтин Симеонов. Життєвий і творчий шлях» сформульовані і систематизовані ключові складові елементи, по яких творчий метод диригента може бути проаналізований [5]. А у статті «Костянтин Симеонов і Лев Венедиктов: співтворчість диригента і хормейстера в музичному мистецтві другої половини ХХ століття» мистецтвознавець аналізує 3 взаємопов'язаних аспекти тотожності життєтворчих шляхів означених митців – особистісно-біографічний, творчо-самореалізаційний і мистецько-педагогічний [4].

У дослідженні О. Скопцової «Образне мислення С. Павлюченка в контексті виконавської інтерпретації народної пісні» здійснено спробу осмислення феномену образного мислення С. Павлюченка в контексті інтерпретації народної пісні у хоровому виконавстві [6]. Аналізуються фактори впливу на якісний бік інтерпретації народної пісенної спадщини. Наводяться провідні аспекти уваги диригента при роботі з народним хором. Також серед невеликої кількості українських наукових досліджень диригентської творчості необхідно виділити працю В. Рожка «Творчий метод диригента», у якій він досліджував творчий метод оперно-симфонічного диригента на прикладі творчого шляху диригента Стефана Турчака [2]. В. Рожок бачив такі типи диригентів: вождь, ментор, батько, партнер.

Музикознавець Ю. Пучко-Колесник у своєму дисертаційному дослідженні «Діяльність диригента-хормейстера як соціокультурний феномен» здійснює аналіз сучасного стану науки і практики диригентсько-хорового виконавського мистецтва, що стосується ефективності його

соціально-художнього функціонування у культурі суспільства [1].

У дослідженні Ю. Ткач «Індивідуальний виконавський стиль диригента-хормейстера як предмет теоретичного дослідження» наведено авторські концепції інтерпретації поведінки у сфері хорового виконавства [7]. До цієї ж теми зверталася і Н. Селезньова у статті «Професіоналізм хормейстера. Психологічний та культурно-історичний аспекти» [3].

Вчені вивчали різні аспекти ролі диригента, включаючи її історичну еволюцію, функціональні розміри та вплив на продуктивність хору. Хоча технічні та адміністративні обов'язки диригентів хору добре документовані, соціальний аспект, хоча й визнаний, усе ж залишається менш дослідженим у глибину. Ключові дослідження підкреслюють роль диригента у формуванні групової згуртованості, підвищенні колективної продуктивності та забезпеченні взаємодії з громадськістю. Однак ці аспекти часто представлені як другорядні в порівнянні з музичними обов'язками диригента.

Існує й недолік спеціалізованих досліджень, які б досліджували спектр соціальних активностей, у які залучається диригент хору, їхні окремі характеристики та специфічні наслідки цих соціальних взаємодій.

Мета статті полягає в детальному дослідженні ролі диригента хору, зокрема зосереджуючись на функціональній специфіці та структурі виконавських дій, а також впливі особистісних типологічних особливостей диригента на їхні індивідуальні виконавські стилі.

Викладення основного матеріалу. В основі обов'язків диригента лежить роль керування та формування музичного виконання хору. Це досягається через складну структуру виконавських дій, кожна з яких виконує окремі, але взаємопов'язані ролі. Ці дії можна поділити на три категорії: підготовчі, виконавські та зворотній зв'язок. Підготовчі дії включають інтерпретаційний процес, коли диригент аналізує та вивчає музичну партитуру. Виконавські дії включають жести та невербальні сигнали диригента під час виступу. Дії, пов'язані зі зворотним зв'язком, включають корективи в реальному часі на основі відгуку хору та акустики місця виконання. Комбінація цих дій встановлює диригента як інтерпретаційний та експресивний міст між нотним текстом та його звуковою реалізацією.

Однак роль диригента хору не є універсальною. Вона в значній мірі визначається особистісною типологією диригента, яка відноситься до індивідуальних характеристик, преференцій і поведінки диригента. Це особистісні риси, музикальність, стиль лідерства та музичний інтелект, що відіграють значну роль у визначенні унікального виконавського стилю. Особиста типологія диригента може вплинути на динаміку між диригентом і хором, інтерпретацію музичного твору, методи репетиції та, в кінцевому результаті, на якість виступу.

Індивідуальний виконавський стиль диригента, який ґрунтується на особистій типології, з рештою відзначає інтерпретацію музики. Ця індивідуальність відрізняє одного диригента від іншого, навіть коли вони інтерпретують ту саму музичну роботу. Тому розуміння цих особистісних типологічних особливостей є важливим для прогнозування, інтерпретації та навіть вивчення поведінки диригентів.

Диригент хору виконує ключову роль у виконавському процесі, будучи зв'язком між нотним текстом і хором. Його роль не обмежується лише наданням темпу або сигналізацією вступів. Вона охоплює широкий спектр обов'язків, які включають музичну інтерпретацію, координацію ансамблю та емоційне спілкування.

Фундаментально диригент виступає як інтерпретатор. Він залучається до аналітичного процесу, який включає детальне вивчення твору для розуміння його внутрішньої музичної мови, композиційної структури, стилістичних вимог і намірів композитора. Цей процес вимагає глибокого розуміння музичної теорії, історичного контексту та стилістичних нюансів різних жанрів і періодів. Після того, як твір повністю усвідомлений, диригент починає перекладати ці інтерпретації у звукову форму, використовуючи хор як свій засіб.

Більше того, диригенту доручено функцію координації ансамблю. Він повинен забезпечити синхронність хору, не лише з точки зору ритму та темпу, але й з точки зору висоти тону, динаміки, фразування та артикуляції. Роль диригента полягає в тому, щоб керувати хором у виробництві цілісного та збалансованого звуку, що вимагає гострого слуху та здатності виявляти та виправляти будь-які інтонаційні та ансамблеві відхилення. Жести диригента служать критичним

інструментом у цьому аспекті, надаючи візуальні сигнали для керування виконанням хору.

Крім цих технічних ролей, диригент приймає роль емоційного комунікатора. Музика, у своїй основі, є емоційною мовою, і це обов'язок диригента забезпечити, щоб цей зміст був ефективно переданий як хором, так і аудиторії.

Важливо, що диригент також виступає як лідер і наставник. Він відповідає за підтримку позитивного та продуктивного середовища репетицій, мотивує хористів, керує міжособистісними проблемами в хорі та сприяє формуванню почуття колективної ідентичності. Ця лідерська роль вимагає від очільника колективу володіння не тільки музичними навичками, але й низкою міжособистісних та організаційних навичок.

Отже, роль диригента хору – це складна взаємодія музичних, комунікативних і лідерських обов'язків, яка створює підґрунтя для виконання твору, роблячи диригента невід'ємною фігурою у виконавському процесі.

Як було зазначено вище, роль диригента структурована навколо низки взаємопов'язаних дій, які поділяються на три основні типи: підготовчі, виконавські та дії зворотного зв'язку та корекції. Кожна із цих категорій охоплює різноманітні специфічні дії, які спільно формують виконання твору.

Підготовчі дії відбуваються до виступу або репетиції. Це передбачає глибоке вивчення музичного твору, розуміння намірів композитора, історичного контексту твору, його стилю та структури, планування інтерпретації. Воно включає прийняття рішень про темп, динаміку, фразування та артикуляцію, а також уявлення того, як ці елементи будуть передані хором. Диригент також може планувати конкретні методики та стратегії репетицій для вирішення конкретних проблем у музиці. Ці дії створюють дорожню карту для диригента, керуючи його діями під час репетицій і виконання.

Виконавські дії – це найвидиміший аспект ролі диригента, які відбуваються під час репетицій і виступів. Ці дії переважно включають керування хором за допомогою жестів, виразу обличчя та інших невербальних сигналів. Диригент використовує ці інструменти для передавання темпу, ритму, динаміки та артикуляції, а також для підказки вступів. Однак, окрім цих технічних

аспектів, виконавські дії диригента також служать для передавання емоційного змісту музики, мотивації та залучення хору. Якість і чіткість виконавських дій диригента безпосередньо впливають на здатність хору точно й ефективно реагувати, роблячи це вирішальним компонентом ролі диригента.

Дії зворотного зв'язку та корекції включають реальний моніторинг виконання хором і внесення необхідних коректив. Це вимагає від диригента гострого слуху та глибокого розуміння музики, що дозволяє йому швидко виявляти та вирішувати будь-які неточності або невідповідності у виконанні. Зворотній зв'язок може бути наданий негайно під час виступу або збережений для репетиції, в залежності від характеру проблеми та контексту. Дії корекції можуть включати модифікацію жестів або сигналів диригента, надання вербального зворотного зв'язку або інструкцій хору, або при потребі перегляд інтерпретації музики.

Ці три категорії дій не є відмінними та ізольованими, вони глибоко взаємопов'язані та ітеративні. Наприклад, дії зворотного зв'язку та корекції часто впливають на підготовчі дії диригента для наступних репетицій, тоді як підготовчі дії керують виконавськими діями диригента. Розуміння цієї структури дій диригента може дати цінні уявлення про складність і динамічність ролі диригента у процесі виконання.

Хоча дії диригента охоплюють широкий діапазон, кожна з них виконує конкретну функцію у процесі виконання. Ключові серед цих функцій – переклад нотного тексту, комунікація намірів і забезпечення єдності та синхронізації.

Безсумнівно, найважливішою функцією дій диригента є переклад нотного тексту. Диригент виступає посередником між нотним текстом і його живим виконанням. Процес починається на етапі підготовки, коли диригент глибоко аналізує нотний текст, розуміючи його тематичний контент, структурні елементи, історичний контекст і передбачуване послання композитора.

Цей переклад включає в себе більше, ніж дослівний розбір нотацій нотного тексту. Диригент повинен також відновити емоційний зміст і художню концепцію, що лежить в основі твору. Наприклад, однакову в нотах вказівку «форте» можна інтерпретувати по-різному в залежності від контексту або розуміння диригентом стилю композитора.

Жести диригента під час виступу є фізичним утіленням цього процесу. Вони передають інтерпретацію нотного тексту, керуючи виразом музичного та емоційного змісту твору.

Ключовою функцією дій диригента є передавання його музичних та інтерпретаційних намірів. Жести, вираз обличчя та вербальні інструкції диригента служать каналом для передавання його розуміння музики та бачення її виконання.

Наміри диригента включають у себе низку елементів, включаючи темп, динаміку, фразування, артикуляцію та емоції. Передавання цих намірів вимагає нюансованої жестової мови, яку хор може інтерпретувати та відповісти на неї. Наприклад, диригент може використовувати ширший жест, щоб вказати на *legato*, або різкий, швидкий жест, щоб позначити *staccato*. Вираз обличчя та очний контакт також відіграють важливу роль у передаванні емоційного змісту музики.

Підтримання злагодженості та синхронізації між учасниками хору – це ще одна важлива функція, яку виконують дії диригента. Хор – це складна система індивідуальних голосів, кожен із яких має свої унікальні якості та тенденції. Забезпечення гармонійного злиття цих голосів у цілісне ціле та їхнє виконання в ідеальній синхронності – це виклик, який лежить на плечах диригента.

Диригент використовує комбінацію жестових, візуальних сигналів, а іноді й вербальних інструкцій, щоб спрямувати хор до єдиного виконання. Дії диригента допомагають координувати вступ хору, філіровку звуку та переходи, підтримувати однаковий темп, балансувати гучність і тембр різних партій, і забезпечувати єдину інтерпретацію динаміки та артикуляції.

Ці три функції – переклад нотного тексту, передавання намірів і забезпечення злагодженості та синхронізації – дають уявлення про багатогранну та складну роль диригента. Вони підкреслюють ключову роль диригента у формуванні виступу хору, перетворюючи низку індивідуальних голосів у гармонійний і виразний ансамбль.

Відносини між диригентом та учасниками хору створюють основу виконання твору. Ці відносини – не просто команда та відповідь; це складна та багатогранна взаємодія, яка формується на основі взаємної довіри, комунікації та спільної мети створити прекрасну музику.

У центрі цих відносин є роль диригента як лідера. Ця роль включає набагато більше, ніж просто керівництво виконанням. Вона також включає створення позитивного та продуктивного середовища для репетицій, мотивацію та надихання учасників хору та управління груповою динамікою всередині колективу. Стиль керівництва диригента може значно впливати на виконання, задоволеність учасників і загальний успіх.

Ефективний диригент-лідер надає учасникам хору можливість відчувати свою цінність і залученість до процесу створення музики. Це можна досягти через відкриту комунікацію, визнання індивідуальних внесків і надання конструктивного зворотного зв'язку. Диригенту потрібно знайти баланс між підтримкою контролю та наданням хористам почуття власної творчості. Це почуття може значно покращити мотивацію співаків, що призводить до пристраснішого та відповідальнішого виконання.

Комунікація є важливою частиною відносин між диригентом і хором. Ця комунікація виражається у багатьох формах, від жестової мови диригента під час виконання до вербальних інструкцій під час репетицій і до неформальніших взаємодій поза репетиційним простором. Ефективна комунікація допомагає забезпечити, що наміри диригента будуть чітко, зрозумілі й точно втілені хористами.

Довіра є не менш важливим аспектом цих відносин. Учасники хору повинні довіряти музичному судженню та лідерству диригента, а диригент повинен довіряти навикам і зобов'язанням своїх співаків. Ця взаємна довіра формується із часом через стабільність, прозорість і повагу. Високий рівень довіри може сприяти ефективнішій реакції на жести диригента та більшій готовності учасників хору ризикувати та виражати себе у своєму виконанні.

Диригент також відіграє ключову роль у створенні емоційного зв'язку між учасниками хору та музикою. Диригент повинен не тільки інтерпретувати емоційний зміст партитури, але й передати цю емоцію учасникам хору та спрямувати їх, як її виразити у своєму виконанні. Цей процес вимагає глибокого розуміння музики та здатності емпатизувати з учасниками хору та надихати їх.

Власна пристрасність та емоційна вкладеність диригента у музику мають бути надихаючими для учасників хору виконувати твір із подібним рівнем

емоцій. Отже, диригент виступає як емоційний лідер, керуючи емоційним шляхом хору через музику. Цей емоційний зв'язок може значно підвищити виразність виконання хору і створити глибший і хвилюючий досвід для аудиторії.

Нарешті, диригент також виконує роль освітянина. Через репетиції, зворотній зв'язок щодо виконання та індивідуальне навчання диригент допомагає учасникам хору розвивати свої музичні навички та розуміння. Диригент повинен уміти визначити сильні сторони кожного хориста та надавати індивідуальний зворотний зв'язок і настанови для підтримки їх росту. Ця освітня роль ще більше зміцнює відносини між диригентом і хором, оскільки учасники хору бачать у своєму диригенті не тільки лідера, але й наставника та помічника на їхньому музичному шляху.

Відносини між диригентом та учасниками хору є вирішальним фактором якості виконання хору. Сильні відносини між диригентом і хором, характеризуються ефективним лідерством, ясною комунікацією, взаємною довірою, емоційним зв'язком та освітньою підтримкою. Вони можуть перетворити групу окремих співаків на єдиний і виразний ансамбль, здатний дарувати захоплюючі та емоційно резонансні виступи.

Результати дослідження. Дослідження розкрило складну структуру дій диригента хору під час виконання, яка охоплює підготовчі, виконавчі та дії зворотного зв'язку та корекції. Ці дії засновані на багатогранній ролі диригента як інтерпретатора партитури, комунікатора намірів та синхронізатора виконання. Взаємодії між диригентом і членами хору додатково освітлюють соціально-психологічні динаміки, які вбудовані у процес виконання.

Тим часом особистісна типологія диригента, яка охоплює особистісні риси, музичний інтелект і стиль лідерства, виявилася значним чинником, що впливає на індивідуальний стиль виконання диригента. Більше того, з'ясувалося, що особистісна типологія диригента значно впливає на виконання хору, на процес репетицій, інтерпретаційні вибори та емоційну глибину виконання. Однак ефективна персона диригента вимагає делікатного балансу між індивідуальними рисами диригента та потребами виконання та хору, вимагаючи самосвідомості, гнучкості та адаптивності від диригента.

Висновки. Ця стаття заглиблюється у складності ролі диригента хору, акцентуючи увагу на значному впливі функціональної специфіки диригента та особистісних типологічних рис на процес виконання. Диригент хору, як суб'єкт виконавського процесу, представляє собою багатий і складний об'єкт дослідження. Досліджуючи функціональну специфіку диригента та особистісну типологію, це дослідження поглибило наше розуміння ролі диригента, висвітлюючи складну взаємодію індивідуальності, музичності та соціально-психологічних динамік у мистецтві диригування хором.

Перспективи подальших наукових пошуків. Майбутні дослідження можуть додатково вивчити вплив особистісної типології диригента на виконання хору. Наприклад, дослідження можуть вивчити, як різні стилі лідерства впливають на мотивацію, задоволення та якість виконання хору, або як особистісні риси диригентів впливають на їхню взаємодію з хором. Диригентська сфера продовжує розвиватися. Тож, подальші дослідження, без сумніву, розкриють більше шарів цієї захоплюючої та багатогранної професії.

Список використаних джерел

1. Пучко-Колесник Ю. В. Діяльність диригента-хормейстера як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2009. 18 с.
2. Рожок В. Творчий метод диригента. Музика і сучасність : збірник досліджень, наук.-попул., критич. та публіц. творів. Київ : Книга пам'яті України, 2003. С. 144–151.
3. Селезнева Н. О. Професіоналізм хормейстера. Психологічний та культурно-історичний аспекти : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Одеська держ. музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2004. 16 с.
4. Симеонова Ю. В. Костянтин Симеонов і Лев Венедиктов: співтворчість диригента і хормейстера в музичному мистецтві другої половини ХХ століття. *Часопис НМАУ ім. П.І.Чайковського*. 2020. № 4 (49). С. 177–190.
5. Симеонова Ю. В. Оперно-симфонічний диригент Костянтин Симеонов. Життєвий і творчий шлях. *Науковий вісник КНУКіМ. Мистецтвознавство*. 2018. Вип. 38. С. 215–230.
6. Скопцова О. М. Образне мислення С. Павлюченка в контексті виконавської інтерпретації народної пісні. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (181). С. 80–82.
7. Ткач Ю. С. Індивідуальний виконавський стиль диригента-хормейстера як предмет теоретичного дослідження. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 3. С. 359–366.

References

1. Puchko-Kolesnyk, Yu. V. (2009). *Diiialnist dyryhenta-khormeistera yak sotsiokulturnyi fenomen [Activity of the conductor-choirmaster as a socio-cultural phenomenon]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
2. Rozhok, V. (2003). *Tvorchyi metod dyryghenta [The creative method of the conductor]*. In *Muzyka i suchasnisti [Music and modernity]: zbirnyk doslidzhen, nauk.-popul., krytych. ta publits. tvoriv* (pp. 144-151). Kyiv: Knygha pamiaty Ukrainy [in Ukrainian].
3. Selezneva, N. O. (2004). *Profesionalizm khormeistera. Psykholohichni ta kulturno-istorychni aspekty [Professionalism of the choirmaster. Psychological and cultural-historical aspects]*. (Extended abstract of PhD diss.). Odesa [in Ukrainian].
4. Symeonova, J. V. (2020). *Kostyantyn Symeonov i Lev Venedyktov: spivtvorchisti dyryghenta i khormeistera v muzychnomu mystectvi drughoi polovyny XX stolittia [Kostyantyn Simeonov and Lev Venediktov: the collaboration of a conductor and a choirmaster in the musical art of the second half of the 20th century]*. *Chasopys NMAU im. P.I.Chajkovskogho [The magazine of the NMAU named after P. I. Tchaikovsky]*, 4 (49), 177-190 [in Ukrainian].
5. Symeonova, J. V. (2018). *Operno-symfonichnyi dyryhent Kostyantyn Symeonov. Zhyttievyy i tvorchyi shliakh [Opera and symphony conductor Kostyantyn Simeonov. Life and creative path]*. *Naukovyi visnyk KNUKiM. Mystetstvoznavstvo [Scientific Bulletin of KNUKiM. Art history]*, 38, 215-230 [in Ukrainian].
6. Skoptsova, O. M. (2018). *Obrazne myslennia S. Pavliuchenka v konteksti vykonavskoi interpretatsii narodnoi pisni [Figurative thinking of S. Pavlyuchenko in the context of performing interpretation of a folk song]*. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 4 (181), 80–82 [in Ukrainian].
7. Tkach, Yu. S. (2018). *Indyvidualnyi vykonavskiy styl dyryhenta-khormeistera yak predmet teoretychnoho doslidzhenia [Individual performance style of the conductor-choirmaster as a subject of theoretical research]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts]*, 3, 359-366 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 23.06.2023